

pıldığı yıllarda Osmanlı Türk mimarisine hâkim olan ve Tanzimat üslûbu olarak adlandırılan mimari tarzında inşa edilmiştir. Oldukça büyük ölçüde bir bina olan caminin mimari bakımından bir özelliği olmadığı gibi herhangi bir süslemesi de yoktur. Her bir kenarı dıştan 20 m. kadar uzunlukta bir kare biçiminde olan binanın üstü kiremit örtülü ahşap bir çatı ile kapatılmıştır. Esas cümle kapısından başka iki yanlarda da birer kapısı bulunmakta, iki sıra halinde dizilmiş birçok pencere içeriği aydınlatmaktadır. Caminin son cemaat yeri yoktur. Sağ duvarına bitişik ince, uzun bir minaresi vardır. İçeride ahşap direklerle dayanan ve iç mekânı U biçiminde dolaşan ahşap bir mahfil bulunmakta. Tavan basit ahşap pasalı tavadır. Mihrap ve minber ise son derecede sadedir. 1966'da gördüğümüzde Aziziye Camii'nin içi temiz ve halıları döşeli olmakla beraber camları kırıldı. Aradan geçen on yıl içinde cami tamir görmüş olmalı ki 1976'da E. H. Ayverdi bu eseri gayet iyi durumda bulunduğunu belirtmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mi'mârî Eserleri I*, s. 62-65.

SEMAVİ EYİCE

AZİZİYYE

(العزیزية)

Rifâiyye tarikatının
Abdülazîz b. Ahmed ed-Dîrîni'ye
(ö. 694/1295)
nisbet edilen bir kolu
(bk. DİRİNİ).

AZİZÜDDEVLE

(عزیزالدولة)

Ebû Şücâ' Fâtik b. Abdillâh er-Rûmî
(ö. 413/1022)

Fâtımî Halifesi

Hâkim-Biemrillâh'ın Halep valisi.

Önceleri Halife Azîz-Billâh'ın âzatlısı Mengü Tegin'in gulâm'ıydı. Halife Hâkim-Biemrillâh onu önemli görevlerde denedikten sonra "emîrül-ümerâ, azîzüddevle, tâcül-mille" unvanlarıyla Halep ve çevresine vali tayin etti (Cemâziyelevvel 407/Ekim 1016). Azîzüddevle 2 Ramazan 407 (2 Şubat 1017) tarihinde Halep'e girdi. O yörede ikamet eden be-devî Benî Kilâb kabilesi reisi Sâlih b. Mirdâs ve Bizans İmparatoru II. Basileios ile iyi ilişkiler kurmayı başardı. Azîzüd-

devle'nin bu hareketlerini bağımsızlık için atılmış bir adım olarak değerlendiren halifenin kendine karşı tavrı değiştirdiğini görünce isyan ederek kendi adına hutbe okutup para bastırdı. Halife onu itaat altına almak için üzerine asker sevk edince Bizans İmparatoru Basileios'tan yardım istedi (411/1020). Bizans imparatoru daha yolda iken Hâkim'in öldüğünü öğrenen Azîzüddevle, Basileios'un şehri işgal etmesinden endişe ederek ona yardımına ihtiyacı kalmadığını haber verdi ve geri dönmeyi istedi. Hatta daha da ileri giderek geri dönmeyecek olursa Benî Kilâb ile birlikte kendisine karşı savaşa gireceğini bildirdi. Buna rağmen Basileios Malazgirt'e kadar gelip şehri ele geçince o yöredeki halk korkudan yurtlarını terkederek Halep'e çekildi.

Azîzüddevle Hâkim'in yerine geçen Halife Zâhir'in, kendisine hil'atler göndererek gönlünü almaya çalışmasını Halep'te hâkimiyetini sağlamlaştırmak için iyi bir fırsat olarak değerlendirdi ve kalenin aşağısındaki sarayı müstahkem bir şekilde yeniden inşa ettirdi. Ayrıca kendini korumak maksadıyla çok sayıda gulâmı iç kalede görevlendirdi. Bunlar Türk asıllı Ebû'n-Necm Bedr'in emrindeydiler.

Kahire'de ise iktidar genç halifede deşil halası Sittülmülk'ün (Seyyidetülmülk) elindeydi. Sittülmülk Bedr'e rüşvet ve hediyeler vererek onu Azîzüddevle'yi öldürmeye ikna etti. Eğer bunu başarabilirse kendisini Halep valisi tayin edeceğine söz verdi. Bedr, Azîzüddevle'nin çok sevdiği ve güvendiği Hint asıllı gulâmı Tüzün'ü çeşitli vaatlerle aldatarak efendisini bir gece yatağında uyurken öldürttü (3 Rebiülâhîr 413/6 Temmuz 1022). Kapıda bekleyen Bedr olayla hiç ilgisi yokmuş gibi feryat etmeye başlayınca yetişen gulâmlar Tüzün'ü hemen orada öldürdüler. Bedr durumu gizlice halifeye bildirdi ve Azîzüddevle'nin yerine Halep valiliğine tayin edildi.

Kabiliyetli ve o ölçüde de ihtiraslı bir emîr olan Azîzüddevle felsefe, şiir ve edebiyata meraklı idi. Meşhur Arap şairi Ebû'l-Alâ el-Maarrî *Risâletü's-şâhil ve's-şâhic* ile *Kitâbü'l-Kâ'if* adlı eserlerini ona ithaf etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk* (nşr. Süheyl Zekkâr), Dimaşk 1403/1983, s. 117; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-haleb*, I, 215-221; Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo (1004-1094)*, Beyrut 1391/1971, s. 59-63; Ali Sevîm, *Selçuklular Tarihi*, s. 27, 208; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), V, 126; Walker, "Sitt-ül-mülk", *IA*, X, 721-722.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

AZL

(bk. AZİL).

AZM

(bk. AZİM).

AZMİZÂDE MUSTAFA HÂLETİ

(ö. 1040/1631)

Daha çok rubâîleriyle tanınan
divan şairi.

977'de (1570) İstanbul'da doğdu. Sultan III. Murad'ın hocası âlim ve şair Azmî Efendi'nin oğludur. Medrese öğrenimini tamamladıktan sonra Hoca Sâdeddin Efendi'den mülâzım oldu ve 1591 yılında müderrisliğe başladı. İstanbul'un bazı medreselerinde çalıştı ve derece derece yükselerek 1597'de Sahn, 1600'de Süleymaniye müderrisi oldu. Daha sonra kadılığa geçerek 1602'de Şam, 1604'te Kahire kadılığına tayin edildi. Bir süre sonra azledildi. 1606'da Bursa kadısı olduysa da devrin meşhur âsilerinden Kallenderoğlu'nun şehre girmesi üzerine kadılıktan ayrıldı. Bir müddet Ahyolu arpalığı ile geçindi. 1611'de tayin edildiği Edirne kadılığında da dört ay kalabildi ve buradan Şam'a gönderildi. İki yıl sonra azledilerek İstanbul'a döndü. 1613'te İstanbul kadılığına getirildi, fakat iki ay kadar kaldığı bu görevden de uzaklaştırıldı. Dört yıl boşa bekledi, Sultan II. Osman'ın tahta geçmesi üzerine sunduğu bir "arz-ı hâl" mesnevisiyle 1618'de Mısır kadılığına tayin edildi, ancak 1619'da yine azledildi. 1623 yılında Sultan IV. Murad'ın cülusunda Anadolu kazaskeri oldu. Bir yıl sonra kendisine Rusçuk arpalığı verilerek bu görevden de alındı. 1627'de Rumeli kazaskerliğine getirildi ve 1629'da emekliye sevk edildi. 26 Şaban 1040'ta (30 Mart 1631) vefat etti; İstanbul Sofular'da oturduğu evin karşısına yaptırdığı mektebin bahçesine defnedildi.

Azmîzâde kaynakların bildirdiğine göre dürüst, âdil, iyilik sever, hoşsohbet ve çok cömert bir insandı. Kâtib Çelebi, Osmanlı tarihinde Kınalızâde Ali Efendi ile Azmîzâde kadar çok okuyan, araştıran bir âlim daha olmadığını belirtir. Talebesi olan Atâî, öldüğünde kenarlarına tashih notları konmuş ve ayrıca çeşitli notlar kaydedilmiş 4000 kadar kitabı çıktığını yazmaktadır. Zekâsı, yeteneği ve gayretiyle yirmi bir yaşında tahsilini tamamlayarak müderris olmuş, dokuz on

yıl içinde tedris hayatının en üst derecesi olan Süleymaniye müderrisliğine yükselmiştir. Bununla birlikte Rumeli kazaskerliği makamına kadar eriştiği halde bu meslekte başarılı olduğu söylenemez. Tayin edildiği kadılıklarda bir iki yıldan fazla duramamış, sık sık vilâyet değiştirmiş veya boşta beklemiştir. Meslek hayatındaki bu başarısızlığı, onun zamanla karamsar bir psikoloji içine düşmesine yol açmıştır. Yine Atâî'nin belirttiğine göre Azmîzâde, bilgisi ve yeteneği ölçüsünde hakettiği ilgiyi göremeyip bir kenara itildiği kanaatindeydi. Şiirlerinde de yaşadığı hayattan, değerinin bilinmediğinden ve haksızlıklara uğradığından sık sık şikâyet ettiği görülmektedir.

Şiire çok genç yaşta başlamış olan Azmîzâde Hâletî bu vadide kısa sürede üne kavuşmuştur. 1006 (1597-98) yılında tezkiresini yazan Beyânî, onun genç yaşına rağmen olgun bir kişi olduğunu ve babası gibi şiirleriyle tanındığını kaydetmektedir. 1602'de tayin edildiği Şam kadılığına kendisini tanıyan Bağdatlı Rûhî de bir kıtasında onun güzel şiirleriyle gönüllerde yer tuttuğunu ifade etmiştir.

Eserleri. Azmîzâde'nin manzum ve mensur birçok eseri vardır. Edebî muhtevası eserlerinin başlıcaları şunlardır: 1. *Divan*. Azmîzâde divanını 1012 (1603) yılından önce Sultan III. Mehmed adına tertiplenmiştir. Oldukça hacimli olan bu divanda münâcât, na't, mi'râciye gibi dinî şiirlerden sonra Sultan III. Mehmed, Sultan I. Ahmed ve devrin büyüklerine

yazdığı kasidelerle gazel, müseddes, terzî, kıta ve rubâileri toplanmıştır. Sadece İstanbul kütüphanelerinde yirmi kadar nüshası bulunan divanın yazmaları oldukça fazladır. Şiir sayıları da çok farklı olan bu nüshalar arasında şiir adedi bakımından zengin bir yazma olan Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki bir nüshada (Ayasofya, nr. 3910) otuz kaside, 411 gazel, üç müseddes, terkibibend şeklinde Mehdi Çelebi mersiyesi, 116 kıta, 593 rubâî ve 327 beyit vardır. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan nüsha da (Hazine, nr. 894) otuz bir kaside, 721 gazel, 300 rubâî ve *Sâkinâme*'yi içine alan iyi bir yazmadır. Divan nüshaları karşılaştırıldığında şiir sayılarının daha da artacağı tahmin edilmektedir. Eser henüz yayımlanmamıştır.

Azmîzâde edebiyatımızda şiirlerinden çok rubâileriyle tanınmıştır. İran'da rubâînin gerçek ustası olan Ömer Hayyam gibi Türk şiirinde de Azmîzâde'nin büyüklüğü hem kendi devrinde hem de daha sonraki yüzyıllarda genel bir kabul görmüştür. Azmîzâde rubâilerinin değerleri yanında sayıları bakımından da aşılamamış bir şair olup rubâilerinin toplamı 900-1000 civarındadır. Divanındaki rubâileri ayrıca *Rubâiyyât-ı Hâletî* adıyla bir araya getirilmiştir (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3479/11; Hâlet Efendi, nr. 806/19). 2. *Sâkinâme*. Değişik yazmalarda 496, 515 ve 520 beyitten ibaret olan mesnevi şeklindeki eser, aruzun "feülün feülün feülün feül" kalı-

bıyla yazılmıştır. Bir giriş ile on beş bölüm ve bir sonuç kısmı içinde alışımlı sâkinâme konuları tasavvufî bir anlayışla ele alınmıştır. Hâletî'nin *Sâkinâme*'sinin benzerlerinden ayrıldığı nokta, övülen şarabın ilâhî aşk şarabı olması dolaşısıyla eserin tasavvufî özelliğidir. Bazı divan nüshaları içinde bulunan *Sâkinâme*'ye (TSMK, Hazine, nr. 894; Âtîf Efendi Ktp., nr. 2067) ayrıca mecmualar içinde de rastlanmaktadır (Nuruosmaniye Ktp., nr. 4097). 3. *Münşedât*. Azmîzâde'nin devrindeki bazı kişilere yazdığı mektuplarının toplandığı bu eser, onun inşâ sanatındaki ustalığını göstermesi bakımından önemlidir. İstanbul Üniversitesi (TY, nr. 1916), Topkapı Sarayı Müzesi (Revan, nr. 1057), Nuruosmaniye (nr. 4976), Süleymaniye (Lala İsmail, nr. 599; Esad Efendi, nr. 3330/4) ve Uppsala (nr. 707) kütüphanelerinde nüshaları mevcuttur. 4. *Mihr ü Mâh*. Azmîzâde bu eseri, babası Azmî Efendi'nin *Assâr-ı Tebrîzî* adıyla tanınan Şemseddin Muhammed'den çelmeye başladığı Mihr ü Müsterî veya Mihr ü Meh adını taşıyan mesnevisini tamamlamak üzere kaleme almış, ancak kendisi de 500 beyitten fazla çeviremediği için eser yine eksik kalmıştır. Şairin ayrıca Süleymaniye Kütüphanesi'nde *Tezkiretül-evliyâ ve merâkîdül-asfiyâ fi etrâfi Bağdâd* adıyla bir eseri daha görülmektedir (Fâtih, nr. 4263/2).

Azmîzâde'nin bu eserlerinden başka pek çok şerh, hâşîye ve ta'likatı da vardır. Bunlardan *Hâşîye 'alâ Düren'l-İhûkâm*, Molla Hüseyin'in eserine yapılan en meşhur hâşîye olup Süleymaniye Kütüphanesi'nde birçok yazması vardır. İbn Melek'in *Menâr* şerhine yapılan ve *Ne'tâ'icü'l-efkâr* adıyla da anılan *Hâşîye 'alâ Şerhi'l-Menâr* (İstanbul 1315, 1317) ile *Muğni'l-lebîb'e* şerhi ve *el-Hidâye*'ye ta'likatı tanınmış diğer eserleridir.

BİBLİYOGRAFYA:

Beyânî, *Tezkire*, Millet Ktp., Ali Emîrî, nr. 757, vr. 23^b; Kafzâde Fâizî, *Zübdetü'l-es'âr*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1877, vr. 23^b; Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 739; Riyâzî, *Tezkire*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3724, vr. 51^a; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, II, 135; *Keşfü'z-zunûn*, I, 784; II, 119; Seyyid Mehmed Rîzâ, *Tezkire*, İstanbul 1316, s. 26; Mehmed Âsim, *Zeyl-i Zübdetü'l-es'âr*, İÜ Ktp., TY, nr. 1533, vr. 12^a; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 378, 669; Muhibbî, *Hulâşatü'l-eser*, IV, 390; Naimâ, *Târih*, III, 73; Ayvasarâyî, *Vefeyât-ı Selâtin*, s. 162; Atâ Bey, *Târih*, IV, 151; *Sicill-i Osmânî*, II, 103; Osmanlı Müellifleri, II, 311; Gibb, *HOP*, III, 221; *İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu*, İstanbul 1959, II, 264; Ali Cânib Yöntem, "Hâletî", *İA*, V/1, s. 125-126; Fahir İz, "Hâletî", *Eİ²* (İng.), III, 91-92; *TDEA*, IV, 41-42.

Azmîzâde Mustafa Hâletî'nin Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki *Divan* (Ayasofya, nr. 3910), *Rubâiyyât* (Hâlet Efendi, nr. 806/19, vr. 232^b) ve *Hâşîye 'alâ Şerhi'l-Menâr li'bni Melek* (Esad Efendi, nr. 456) adlı eserlerinin ilk sayfaları

